

SVARSTYMAI, SIŪLYMAI

KASTRUMAS, DEKUMANAS, KARDAS?

Lot. *castrum*, *decumanus*, *cardo* (kilm. *cardinis*) – romėnų urbanistikos terminai. Ar galima ir ar reikia juos taip lietuvininti?

Lot. *castrum* pirmiausia yra – dažn. dem. *castellum* – „įtvirtinimas, įtvirtinta vietovė, (nedidelė) tvirtovė, fortas [ne romėnų, o prancūzų žodis, tik iš lot. *fortis* „stiprus, tvirtas“], pilis“ [iš lot. būdv. *castellanus* – per lenk. *kasztelan* – yra viduramžių pilies ir jos apylinkės valdytojas, o Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – aukštas apskrities pareigūnas (greta maršalkos ir vaivados) – bajorų vadas *kaštelionas* (jau 1642 m. Konstantino Sirvydo žodyne *kasztelan* – *legatus palatini*, *castellanus* – *kasztelonas*; tariama *kaštelionas*), o pačios pilies viršininkas (vėliau – tik pilies ūkvedys) – *pilininkas* – bendrinės kalbos naujadaras vietoj slaviško *horodničius* (Mažojoje Lietuvoje buvo vartojamas gyvas lietuviškas žodis *pilionis* (-ies ir -io), nors turėjęs ir kitų reikšmių – J. Bretkūno postilės „piliėtis“, K. Donelaičio „miestietis; dvariškis“, įvairių raštų – ir S. Daukanto – „pilies ir papilės gyventojas, gynėjas, t.y. pilėnas“)].

Senesnė reikšmė – dgsk. *castra* – „karinė stovykla“: vasaros žygio – *castra aestiva*, žiemos – *castra hiberna*, nuolatinė – *castra stativa* (tolesnės *castra* reikšmės – „kareivinės“, „buveinės“, net „karo tarnyba“).

Kur stovykla, pilis, ten greitai ir gyvenvietė, miestas (plg. ir liet. *Pilis*, *Pilaitė*, *Pilėnai*, *Piliūnai*, *Pilioniai*, *Pilionys*, *Piliuona*; *Senapilė*, *Naujapilis*; *Papilė*, *Papilys*, *Papiliai*, *Papilėnai*; *Piliakalnis*, *Piliakalniai*, *Pilkalnis*, *Piakiemiai*, *Pialaukis*, *Pilkapiai*, *Pilsūdai*...). Būdingi kolonistiniai romėnų piliamiesčių vardai išsimėtę po visą Romos imperiją, daugelis, nors pakitusia forma, išlikę per amžius – *Castrum Novum*, *Castrum Albium*, *Castrum Vergium* (nelietuvinama – nėra jokio *Kastrumas*); *Castra Hannibalis*, *Castra Posthumiana*, *Castra Cornelia* (*Corneliana*), *Castra Julia*, *Castra Caecilia*; *Castel Gandolfas* (*Kastelgandolfas*) – popiežiaus atostogų rezidencija; *Kastili-*

ja, Alkazaras (suarabinta forma); Kastelis; Lankasteris, Mančesteris, Vinčesteris, Česterfildas,...

Šitą lot. *castrum* urbanistikos tyrinėtojai vėliau pavadino *castrum Romanum* – „romėnų kariuomenės stovyklos, buvusios pradžia daugeliui dabartinių vakarų Europos miestų. <...>. Stovyklos buvo apsuotos siena su keturiais [=ketveriais] vartais. <...>“ LE III. Lietuviškai verčiama dvejai – *romėnų stovykla* ir *romėnų miestas*, nors lot. *castrum* romėnams neturėjo reikšmės „miestas“ – tai *urbs* (net *Urbs* – apie Romą – *princeps urbium, aeterna Roma, septemgemina Roma – septynkalyvė Roma*), beje, *urbs* senoji reikšmė irgi – „aukštesnė miesto dalis, miesto tvirtovė“ (dar *civitas* – ne tik „pilietybė“, ne tik „piliečiai, bendruomenė; valstybė“, bet ir „miestas“, ypač „Romos miestas“). Niekas nelietuvino *kastrumas*, juoba kad yra ne šiaip *castrum*, o *castrum Romanum*. „Antikos žodyne“ *castra* (lot.) nurodoma į lietuvišką atitikmenį – ↗ *stovykla* (karo). „Romėnai statė taisyklingo gatvių plano stovyklas, nes užpuolus priešui jos teikė geresnes apžvelgiamumo ir ryšių galimybes. Stovyklų gatvės buvo lygiagretės ir kirtosi stačiais kampais. Tokios nuolatinės stovyklos (*castra stativa*) ilgainiui dažnai virsdavo miestais. Vietoj pylimų atsiradavo mūro sienos, vietoj odos palapinių – namai, o gatvės likdavo tos pačios, nutiestos, be abejo, remiantis ir Hipodamo principais“ AŽ 327. Kas tie Hipodamo principai? „Pasak Aristotelio (*Politica*, 2. 5. 1), kuris nebūtinai yra visiškai tikslus, Hipodamas „sugalvojo“ miestų suskirstymą kvartalais“ RMA 26. Čia yra tam tikras prieštaravimas – miestai randasi iš įtvirtinimų ir stovyklų, bet joms taikomas... miesto planas.

Tačiau palikim šį prieštaravimą ir pradėkim nuo stovyklos. „*Casturum Romanum* turėjo stačiakampį planą su dviem svarbiausiomis gatvėmis – *Cardo* ir *Decumanus*, kurių susikirtime buvo vad. *Preterium* aikštė“ LE III. Toliau aiškinantis, deja, vėl stebins specialistų prieštaravimai: „platus *decumanus*, einantis iš šiaurės į pietus, ir trys plačios *cardines* – iš rytų į vakarus – rėmina ilgus siaurus gyvenamųjų namų blokus, arba insulas, <...>“ RMA 30; bet toliau: „*Decumanus* dažniausiai driekiasi iš rytų į vakarus, *cardo* – iš šiaurės į pietus“ RMA 35; „Tik į šiaurę nuo pagrindinės

rytų–vakarų gatvės, *decumanus maximus*, buvo suformuoti didesni 70×110 m kvartalai, <...>“ RMA 44 (retinta visur mano – J. K.). *Decumanus* pastarąją kryptį patvirtina, nors priešine linkme, ir lotynų kalbos žodyno autoritetas J. Dvoreckis: *decumanus* < *decimanus* (*limes*) (Plinijus Vyresnysis, Kolumela – abu I a.) – 5. „riba iš vakarų į rytus“, o *cardo* – 3. „skiriamoji linija iš šiaurės į pietus“ (skirtingai nuo *limes decumanus* – „linija, vesta iš rytų į vakarus“; ir linkmė atsukta) LRS.

Laimei, mūsų reikalui *decumanus* ir *cardo* kryptys nėra mirtinai svarbios. Svarbu žodžiai ir reikšmės. *Decumanus* ir *cardo* yra gyvi lotynų kalbos žodžiai: „Autoriai, aprašę romėnų planavimą, paprastai kalbėdami apie miestus vartodavo kai kuriuos specialius Romos matininkų terminus: ypač *decumanus* ir *cardo* dviem „ašinėms“ gatvėms pavadinti“ RMA 35. *Porta decumana* – užpakaliniai vartai – „ties dešimtosios kohortos [*cohors decima*] būstais“ AŽ 478. Priešiniai vartai – pretorijaus vartai (*porta praetoria*) būdavo prie pretorijaus – prie vyriausiojo vado (karvedžio) pretoriaus (*praetor* < *prae-itor* – „žengėjas priekyje“) būstinės (ir aikštės apie ją). Skersai stovyklos eina gatvės – užpakalinė skersinė gatvė (*via decumana*), toliau – vidinė skersinė gatvė (*via quintana*) – tarp penktojo manipulo (trečdaliai kohortos – dviejų centurijų, t.y. šimtinių) bei penktosios tūrmos (30–32 raitelių būrio) ir šeštojo manipulo bei šeštosios tūrmos, arčiau pretorijaus – vadavietės gatvė (*via principalis*), kuri remiasi į vadavietės vartus (*porta principalis*) – dešiniuosius ir kairiuosius AŽ 478. Romėnų karo stovyklos plane AŽ 478 *decumanus* yra stovyklos gale, o *cardo* iš viso nėra, nors straipsnyje miestų kvartalai minimos „dvi pagrindinės gatvės (*cardo* ir *decumanus*)“ AŽ 326. Nesunku spėti, kad *cardo* eidavo kaip tik nuo *porta praetoria* iki *porta decumana* [*cardo* 2. prk. „ašis; polius; pasaulio šalis“, 3. prk. 2) „riba, siena, skiriamoji linija“; 1. „(durų) vyris“ LoLieŽ]. RMA 43 Aostos pretorionų (rinktinių karių) veteranų stovyklamiestis pavaizduotas visai kitaip – *decumanus* eina per stovyklos vidurį. Bet mums tas skirtumas nėra lemiamas.

Kadangi šita romėnų urbanistika neturėjo tęsinio, tai tie lotyniški terminai tėra istoriniai ir galima verstis jų originalo formomis, juoba

kad lietuvinant negrabiai išeina (*kardas!*..). Svarbiau turėti jų lietuviškus atitikmenis (ne pakaitus), kuriuos būtų galima vartoti ir kaip terminus, ir kaip aiškinamuosius apibūdinimus. Įvairiomis reikšmėmis ir poreikšmiais *castrum* atitiktų – (*karo*) *stovykla*; *stovyklamiestis*, *karinis miestelis*; *piliamiestis*. *Išilginė* ir *skersinė linija* ir *gatvė* (net *ilgmė* ir *skersmė*) galėtų atitikti kitus du (kadangi yra *decumanus* ir *cardo* painiavos, tik specialistai gali pritaikyti, katras atitikmuo katram).

Sutrumpinimai

- AŽ – Antikos žodynas / vertimo ats. red. D. Staškevičienė. Vilnius, 1998.
LE – Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1954, T. 3.
LoLicŽ – Kuzavinis K. Lotynų–lietuvių kalbų žodynas. Vilnius, 1996.
LRS – Дворецкий И. Х. Латинско–русский словарь. Москва, 1986.
RMA – Wheeler M. Romos menas ir architektūra / vert. O. Daukšienė, red. V.Gasiliūnas, konsult. D. Dilytė. Vilnius, 1999.

Skaitmenys žymi tomus (romėniškieji) ir puslapius.

Jonas KLIMAVIČIUS

Jonas KLIMAVIČIUS
Lietuvių kalbos institutas
Antakalnio g. 6
LT-2055, Vilnius

Gauta 2000 09 25